

**Verder met kwartiermaken - afscheidscollege Doortje Kal, bijzonder lector
kwartiermaken, Kenniscentrum Sociale Innovatie Hogeschool Utrecht, vrijdag 13/12/13**

Nadat ik zomer 2011 niet zo zeker was van mijn leven, ben ik na mijn succesvolle operatie en herstel, als een speer dat gaan doen wat ik als bijzonder lector kwartiermaken dolgraag wilde doen. Dat was - ik geef het toe - veel.

Ik doe vanmiddag onder meer verslag van de in mijn openbare les aangekondigde vijf 'kritische dialogen'. Die dialogen leveren (iets als) een *agenda* op voor de komende jaren, waarbij het voeren van 'de dialoog' zelf ook als agendapunt genoteerd kan worden!

Bij wijze van agenda laat ik zien hoe *kunst* - voorbij therapie - als breekijzer kan werken in het zichtbaar maken van mensen die te vaak over het hoofd worden gezien.

In een tijd dat de overheid tot zorgzaamheid verplicht op straffe van verlies van uitkering, lijkt een pleidooi voor *burgervriendschap* voor sommigen ongepast. Toch doen we het, als uitnodiging, omdat het kans geeft op vervulling van gewenste, betekenisvolle rollen - aan beide zijden!

Bewonersgestuurde initiatieven maken naast sociale ook economische aansluiting mogelijk en daarmee een *inclusievere economie*. Net als '*de normaalste zaak*' en net als bewegingen die de hele economie op een andere leest willen schoeien. Alles om het beste van iemands mogelijkheden waar te laten worden.

Er zijn teveel schrijnende voorbeelden van uitsluiting en discriminatie op basis van etniciteit, huidskleur, geloof, aandoening, beperking, armoede, status (het niet hebben van papieren). In alle gevallen is *radicale aansluiting* (presentie) aan de orde op allerlei niveaus, maar zeker ook op dat van zorg en welzijn. Aansluiting houdt ook in oog hebben voor de maatschappelijke context die uitsluiting bestendigt. Aansluiting betekent ook naast mensen gaan staan, als professional, als burger, als overheid en niet meegaan met de taboeïsering van kwetsbaarheid, omdat dat de kwetsbaarheid van mensen in kwetsbare posities alleen maar verergert.

Zonder voorbij te gaan aan de fricties en ongemakkelijkheden vaart Kwartiermaken tussen talent en kwetsbaarheid een eigen koers met een radicale *verwelkoming van diversiteit*. (Tot zover ons programma.)

Lof der zichtbaarheid en de kracht van kunst in het werken aan ruimte voor anders-zijn

Sanne Droste, actrice van Theatergroep Eenhoorn, vertelt in de eerste dialoog hoe met kunst bezig zijn je leven verandert: *Je groeit als deelnemer aan kunst. Je hebt er ook buiten het theaterleven wat aan. Je wordt anders gezien, ook hoe je van binnen bent.*

Het motto *Lof der zichtbaarheid* ontleen ik aan Rudi Visker (2007). Het belang van zichtbaarheid onderstreep ik hier nog een keer met wat hij 'de terreur van het onzichtbare' noemt. Vrij naar Visker: Het gewicht van mijn andersheid dreigt mij te verpletteren als ik er alleen mee blijf. Wat voor mij verschil maakt laat de ander koud (waarbij we overigens moeten vermijden mijn eigenheid te fataliseren tot iets dat mij volledig determineert). Het present stellen van 'het andere' tegenover de terreur van het onzichtbare - daar gaat het om. Om die terreur te breken hebben we steun van buiten nodig. Het productieve van de openbare ruimte bestaat eruit dat het publieke mij tegenwoordigheid geeft. Die erkenning is (in Viskers woorden) 'monumentaal': ze wil gedenken, eraan herinneren dat iets van betekenis is. Het publieke verschaft mijn verhaal als het ware bewegingsruimte.

Hoe kan de zichtbaarheid van de artistieke producties waar het hier o.a. over gaat vergroot worden? Ten eerste door de toegankelijkheid van reguliere podia voor bijzondere groepen te vergroten. En daarvoor is nodig dat we de theater- en festivalprogrammeurs actief weten te

interesseren voor de bijzondere producties van mensen met wie de samenleving niet zo goed weg weet. En daarvoor is weer nodig om te werken met gemotiveerde theatervakmensen die het werk ook goed naar het publiek toe communiceren met zo mogelijk een nagesprek. Dat concludeerden Suzanne van Traa en onze eigen HU-studenten in hun onderzoek naar wie er naar de voorstellingen gaan en naar hoe het publiek kijkt, wat het publiek ziet.

In de eerste dialoog, *Lof der zichtbaarheid*, en zeker ook in het Symposium en Festival en de activiteiten in het wijkprogramma van de Vrede van Utrecht onder dezelfde titel, kwam iets naar voren dat bij nadere beschouwing symptomatisch bleek te zijn voor veel van wat in alle dialogen aan de orde werd gesteld. Het diepe verlangen van mensen in de marge namelijk om niet als hulpbehoevende weggestopt te blijven in de welwillende blik van betrokken omstanders en hulpverleners, om niet voor eeuwig vastgeklonken te blijven aan het predikaat van gehandicapte, allochtoon of ander ‘probleemgeval’, maar om mens te kunnen zijn tussen de anderen. Niet door de eigen-aardigheid te verdoezelen, maar door die, waar mogelijk, te dragen als waardigheid, bijvoorbeeld als kunstenaar. Niet door de eigen kwetsbaarheid voor ‘zelfredzaamheid’ te doen doorgaan, maar door die te presenteren als een broodnodige relativisering van het overspannen ideaalbeeld van de zelfstandige, voor zichzelf opkomende burger.

Burgervriendschap

De Vlaamse Marie-Louise de Croock vertelt in de tweede kritische dialoog: *Ik leefde tussen mijn vier muren. Iemand heeft mij daaruit gehaald. Ik wil er ook bij horen en mijn plaats hebben in de maatschappij. Mijn wereld is door het maatjesproject Een paar apart echt een stuk groter geworden. (...) Ik dacht diep van binnen dat ik er geen recht op had 's avond uit te gaan, te genieten, een cultuuruitstap te doen.*

Vriendendiensten en maatjesprojecten zijn er sinds hun ontstaan in de jaren negentig in soorten en maten. De relaties die daarin worden aangegaan heb ik, in navolging van de ethicus Hans Reinders ‘burgervriendschappen’ genoemd. ‘Vriendschap’ is hier uitdrukking van een publieke deugd, die daadwerkelijk samenleven mogelijk wil maken. Burgervriendschap bestaat daar waar burgers voor elkaar medeburger zijn; men heeft deel aan elkaars leven zodanig dat ieder kan gedijen.

Ik zei het al: In een tijd dat de overheid tot zorgzaamheid verplicht op straffe van verlies van uitkering, lijkt een pleidooi voor burgervriendschap voor sommigen ongepast. Het feit dat overheden voorop gaan in de pleidooien voor burgerkracht moet toch te denken geven. Is het geen mooi verpakte bezuinigingsagenda? Waar staat kwartiermaken met haar pleidooi voor burgervriendschap?

In mijn proefschrift (Kal, 2001) agendeerde ik een *alternatief* burgerschap - niet dat van het autonome, maar van het kwetsbare individu. Ik deed dat aan de hand van de politicologe Selma Sevenhuijsen (1996). In een krachtig betoog vanuit zorgethische en feministische hoek wordt door haar de nadruk op arbeidsparticipatie in de visie op burgerschap bekritiseerd. 'Normaal burgerschap' is geënt op arbeidsethos en dat marginaliseert zorg en afhankelijkheid. Sevenhuijsen brengt een burgerschapsconcept naar voren waarin *zorg* en *kwetsbaarheid* opgenomen zijn.

Deze zienswijze heeft veel verwantschap met de kritiek op het taboe op kwetsbaarheid, zoals Andries Baart dat verwoordt. In *De zorgval* (2013) stelt hij dat in het hedendaagse debat weinig ruimte bestaat voor het gegeven dat veel mensen die een beroep doen op bijvoorbeeld de Wet maatschappelijke ondersteuning eerder *kwetsbaar* zijn dan *zelfredzaam*.

Kwetsbaarheid lijkt binnen de huidige beleidstaal een taboe te zijn. Het lijkt dat de toe te

juichen (en jarenlang veronachtzaamde) nadruk op kracht en talent van mensen in kwetsbare posities iets anders zoekmaakt: de niet uit te wissen kwetsbaarheid van de betrokkenen. Dat is een dilemma. Zelfbewuste 'cliënten' klagen immers over het gebrek aan maatschappelijke oriëntatie bij hun hulpverleners, het gebrek aan vertrouwen in hun herstelvermogen en over het gebrek aan vertrouwen in de helende kracht van deelname aan de samenleving. Maar dat *hoeft* ons nog niet in verlegenheid te brengen met betrekking tot het idee van kwetsbaarheid. Kwetsbaarheid - stelt Baart - moet niet een *onwaarde* worden. Kwetsbaarheid en anders-zijn zijn onderling verbonden. De waarde (of betekenis) van het anders-zijn wordt pas zichtbaar als je stil staat bij de kwetsbaarheid daarvan - de kwetsbaarheid van zowel het anders-zijn als het zichtbaar worden daarvan. En als je beseft dat die kwetsbaarheid niet zozeer wordt veroorzaakt door dat anders-zijn als wel door de meedogenloosheid van de wereld. Kwetsbaarheid is, net als anders-zijn, een *verhoudingsprobleem*. Als de omgeving zich aanpast, op jou raakt afgesteld, verdwijnt de afwijking of doet ze er minder toe. Als je kwetsbaar mag zijn wordt je kwetsbaarheid al minder. Aldus zouden we de maatjesprojecten als een politieke actie op microniveau kunnen zien, zoals door Loek Bevers werd opgemerkt tijdens de tweede dialoog.

Diversiteit als rijkdom en opgave

Het moet gezegd: mensen kiezen vaak gelijkgestemden om mee om te gaan. Getuigt de oproep van kwartiermaken tot burgervriendschap niet van (te) groot idealisme, romantisme en vooral naïviteit? Kan je wel zin ervaren in de omgang met verschil? Vreemdheid kan desoriënteren, kan als bedreiging voor zinbeleving worden ervaren. We neigen tot het uitbannen van vreemdheid, opdat de spanning tussen zelf en andersheid wordt opgelost en een eenduidig zelfbegrip mogelijk wordt. In de omgang met verschil ligt zowel de kans op betekenis, op zin als op zinverlies. De ervaring van zin wordt aldus gekenmerkt door dubbelzinnigheid of labiliteit. Aan de omgang met mensen die van je verschillen is een zeker risico verbonden. Mensen in kwetsbare posities zijn afhankelijk van mensen die *dit risico* willen lopen, die uit zijn op herstel van contact met mensen van wie ze verschillen - om vervolgens ook *de rijkdom* van diversiteit te ervaren (Bart van Leeuwen, 2003). Gustaaf Bos getuigt precies hiervan in zijn heel persoonlijke bijdrage aan de bundel die u straks krijgt uitgereikt.

Inclusieve economie

In de vierde dialoog verhaalde kwartiermaker Bert van Boggelen enthousiast over *De Normaalste Zaak*. De Normaalste Zaak probeert in het reguliere bedrijfsleven een omslag te bereiken zodat ook mensen met een grote afstand tot de arbeidsmarkt naar eigen wens en mogelijkheden kunnen participeren. Van Boggelen sprak gloedvol over de betekenis van 'echt werk' voor mensen met een arbeidshandicap en ging stevig te keer tegen al die instanties die mensen maar laten wachten wachten wachten op iets dat niet komt: een gewaardeerde arbeidsplek. We proberen, zo zei hij, de mainstream te veranderen; dan maak je uiteindelijk meer massa en meer meters.

Kwartiermaakster en HEE-trainster Madeleine Prinsen sloot daarbij aan en wees op de waarde van kwetsbare mensen op de werkvloer: de waarde ervan is dat andere werknemers het gevoel krijgen dat ze ook wel eens mogen uitvallen. En ook hier geldt: als je kwetsbaar mag zijn, jezelf niet hoeft op te houden, gaat het al beter.

Daarnaast pleitte ze vurig voor de erkenning van de waarde van vrijwilligerswerk. En daarmee kwam ze in de buurt van het betoog van Martijn Jeroen van der Linden van het Platform Duurzame en Solidaire Economie. Die sprak met verve over de opkomst van alternatief geld, het ruilen van diensten, de hernieuwde discussie over basisinkomen en het anders kijken naar wat arbeid is en wat geld is.

En daarmee sloot hij weer aan bij Kees Onderwater en ook Rob Gründemann die opkomen voor een bewonersgestuurde wijkontwikkeling, waarbij zij zich vooral inspinnen voor het meedoen van mensen in de marge aan die ontwikkeling.

Joop Kools zette de discussie op scherp: Wat wij mensen met een beperking noemen zijn eigenlijk mensen die geen economische factor zijn, tenminste op de wijze waarop normaliter naar economie wordt gekeken. En precies dat is ook min of meer oorzaak van de marginalisering van 'mensen met een beperking'. Dat betekent dat je op een heel fundamenteel niveau bezig bent als je mensen met een beperking wilt terugbrengen in het economisch proces. Het zegt iets over wat we met z'n allen van waarde vinden, waardenvol vinden.

Theater Maatwerk laat in haar indrukwekkende voorstelling *De nutteloze* zien waartoe een politiek kan leiden die mensen afrekent op hun nut. (Deze voorstelling was te zien tijdens het midzomerweekend van de Vrede van Utrecht.)

Sociale wijkteams

Gespreksleider van de derde dialoog, Gee de Wilde liet weten het tijdperk waarin wij leven te zien als één van kansen - eindelijk kunnen we de instituties een toontje lager laten zingen en sociale wijkteams oprichten waarin ook specialisten eerste lijnig werken en ervaringsdeskundigen en kwartiermakers in het team opgenomen zijn.

Er heerst ongerustheid of bij al het hoera-geroep over de participatiesamenleving de zelfkant van zelforganisatie wel genoeg in beeld komt. Bestaat er niet een selectieve aandacht voor succesverhalen? Blijft de grilligheid van de ongelijkheid in kansen niet ongezien? Mensen in kwetsbare positie hebben toch vaak een duwtje nodig om zichzelf te organiseren, en soms ook blijvende steun? Daarbij *hoeft* professionele ondersteuning niet tot overname van een burgerinitiatief te leiden... daar proberen we nu toch onze studenten toe op te leiden: tot nieuwe (zelfreflectieve) sociale professionals.

Toen we in 1991 in Amsterdam ons eerste kwartiermaakproject opzetten, presenteerden we dat als 'categoriële opbouwwerk' - opbouwwerk voor een specifieke groep - en we trokken opbouwwerkers aan. "Het project is gericht [zeiden we] op de maatschappelijke integratie van mensen die nu maar al te vaak een gemarginaliseerd bestaan leiden. (...) Het gaat niet om een normaliseringsproces, om het aanpassen van de patiënten aan de normale samenleving (...) Het gaat om een acceptatie (en herwaardering) van het 'anders-zijn', om het scheppen van sociale ruimte in de samenleving." (Kal, 1991) (Herman Meiningers spreekt in *Verder met kwartiermaken* naar Foucault over 'nieuwe heterotopieën'.)

Moeten die opbouwwerkers alias kwartiermakers niet regulier in de sociale wijkteams worden opgenomen? Moet kwartiermaken als samenlevingsopbouw niet mede het profiel van de nieuwe sociale professional uitmaken?

Staples en Gradener schreven in *Wat werkt nu werkelijk?* (2012) een mooi pleidooi voor samenlevingsopbouw - een pleidooi waarin kwartiermakers zich kunnen vinden. De auteurs zouden opbouwwerk in willen zetten op die plekken waar sociale en economische rechtvaardigheid in het geding zijn, waar uitsluitingsmechanismen werkzaam zijn in buurten, op de arbeidsmarkt of in het onderwijs, of waar mensenrechten worden geschonden, zoals bij asielzoekers. Opbouwwerkers engageren zich met heel concrete bekommernissen van (groepen) bewoners. Die bekommernis wordt (strategisch) naar buiten gebracht via getuigenissen. De beoogde sociale veranderingen worden door de betrokkenen zelf geformuleerd. Volgens Gradener en Staples (2012) biedt juist het opbouwwerk, nu het bestaande welzijnswerk onder druk staat, een opening voor meer politiserende, activistische vormen van sociaal werk. De transformatie van de verzorgingsstaat naar een participatiesamenleving inspireert tot een herdefiniëring van sociaal werk. Minder

specialisaties - die vaak op medicalisering of psychologisering van maatschappelijke problemen wijzen - en een actievere betrokkenheid van vrijwilligers om medeburgers bij te staan. De opbouwwerker werkt samen met de burger, niet uit naam van de burger. Dit alles betekent niet dat de overheid haar verantwoordelijkheden mag verzaken; zij wordt juist aangesproken op haar taken. Juist omdat niet iedereen capabel is om zijn stem te laten horen, behoort aandacht voor die verschillen in toerusting tot het nemen van initiatief en zelforganisatie tot het alledaagse werk van het opbouwwerk.

Jean Pierre Wilken komt in zijn bijdrage aan de bundel - en dat was in lijn met de kritische dialoog - tot vier oriëntaties voor de sociale wijkteams: presentie, kwartiermaken (als vorm van opbouwwerk), herstel en ervaringskennis.

Uitsluiting maakt ziek

Veel jonge Marokkaanse Nederlanders hebben het gevoel dat ze geweigerd worden door de Nederlandse samenleving. Wat doet dat met je, als je niet als individu wordt gezien?

Een van de jongeren: *'Al ben je heel erg aangepast, dan ben je die Marokkaan of die moslim die heel erg probeert Nederlander te zijn. Je kan het niet goed doen.'*

Hier komt het voor kwartiermaken belangrijke begrip strijdigheid om de hoek kijken.

Richard Brons zei het tijdens de vijfde dialoog zo: *Je kan het op verschillende manieren uitleggen maar strijdigheid is in principe een onrecht dat je aangedaan wordt, maar dat je niet kunt uitleggen aan de tegenpartij. Het komt niet eens over bij die andere partij, dat je dat onrecht wordt aangedaan. En het is nog iets algemener: een onrecht dat je ervaart, maar dat je niet onder woorden kunt brengen. Ik zelf kom uit de wereld van autisme en de zorg eromheen en ik merk dat er heel veel met etiketten wordt gewerkt en te weinig wordt gelet - en dat geldt ook voor migranten en hun nakomelingen - op diversiteit, op de verschillen tussen mensen. Mensen zijn verschillend in wat ze aankunnen. Dat vind ik in veel discussies niet genoeg naar voren komen.*

Mensen kunnen ziek worden van discriminatie en uitsluiting, nog los van de stress die het leven als migrant sowieso met zich meebrengt. Het gaat ons er niet om het hebben van psychische problemen tot politiek probleem te reduceren. Het gaat er wel om de politieke aspecten van een sterk verhoogd risico op het krijgen van een psychotische aandoening, onder ogen te zien.

Frantz Fanon staat bekend als de filosoof die een gezicht gaf aan de verwoesting en vervreemding die de zwarte mens ervaart binnen de onderdrukkende structuren van een blanke, koloniale context. Hij was tijdens zijn hele leven in de positie van 'de ander'. Hij zag daardoor verbanden tussen de maatschappelijke context en de ontwikkeling van het individu.

Het maatschappelijk klimaat kenmerkt zich voor veel mensen met een migratie-achtergrond niet alleen door onbegrip, onverschilligheid en soms zelfs haat van de hen omringende samenleving, maar ook door ontkenning op allerlei niveaus. Ontkenning van de individuele en collectieve geschiedenissen, van de eigen taal en cultuur, van vaardigheden en diploma's, van doorstane onderdrukking. Wat het des te moeilijker voor veel migranten en hun nakomelingen maakt is dat ontkenning en uitsluiting plaatsvinden binnen een politieke en maatschappelijke context die deze zaken officieel juist veroordeelt.

Gastvrijheid?

Het begrip 'gastvrijheid' is binnen kwartiermaken een centrale notie: kwartiermakers werken op uiteenlopende plekken aan een gastvrije ontvangst van mensen die zich niet zo snel ergens thuis voelen. De Franse filosoof Jacques Derrida (1998) heeft mij erg geholpen het begrip gastvrijheid op waarde te schatten.

Derrida confronteert ons in de eerste plaats met de thematiek van 'de vreemde'. Hij spreekt daarbij niet over het *vraagstuk* van de vreemdeling, maar over de *vraag* van de vreemdeling. Om op de vraag van de vreemdeling in te (kunnen) gaan zullen we vaak een ondefinieerbaar gevoel van onbehagen moeten trotseren, een beetje balling in ons eigen bestaan worden. Derrida meent dat ballingschap nodig is voor het ontstaan van de ervaring van 'zichzelf als een ander'. Gastvrijheid en ethiek staan bij Derrida voor hetzelfde. Ethiek, ethos betekent letterlijk verblijfplaats of een thuis, en thuis is daar waar gastvrijheid heerst. In *Kosmopolieten aller landen, kom op!* (Derrida, 1998) is hij ernaar op zoek hoe asielzoekende vreemdelingen een stevige, duurzame structuur geboden kan worden.

Wat betekent het precies om gastvrijheid te verlenen? Welke verantwoordelijkheid moet genomen worden? Het lijkt erop dat het grootste gevaar voor een maatschappij die zich volledig richt op het kwantificeren van het nuttige en het doelmatige, schuilt in het bestaan van het nutteloze of het doelloze. De rechtvaardiging van dit nutteloze en doelloze zou immers leiden tot de ontmaskering van het hele waardenstelsel van de doelmatigheid (Dufourmantelle, 1998). De prestatie maatschappij biedt weinig open plekken of vrijplaatsen waar ruimte is voor degenen van wie de waarde niet bij voorbaat economisch is vast te stellen. Om (de aanwezigheid van) 'het andere' mogelijk te maken, anders gezegd, om gastvrij te kunnen zijn, is opschorting van de *status quo* nodig. De realisering van andere waarden vraagt erom de gebaande wegen te verlaten en geijkte patronen los te laten om de vreemde ander werkelijk tegemoet te treden.

Dat is extra aan de orde wanneer het gaat om mensen zonder papieren.

Hannah Arendt laat ons glashelder zien hoe mensenrechten met burgerrechten samenvallen en burgerschap met nationaliteit - en wat daarvan de consequenties zijn. Statelozen beschikken niet over burgerrechten en worden derhalve uitgesloten van mensenrechten. Arendt doet de ontgoochelende observatie dat mensenrechten alleen met behulp van burgerrechten gewaarborgd kunnen worden en dat mensenrechten derhalve alleen geclaimd kunnen worden door autochtonen. Zonder nationaal burgerschap ben je geen drager van rechten. Dat is ontluisterend. Mensenrechten zijn immers juist het meest nodig om hen te beschermen die alle rechten verloren zijn en geen aanspraak kunnen doen op bescherming door een staat! (Borren, 2012). In zijn naakte existentie ontbeert deze ontheemde wat de mens in eigenlijke zin tot mens maakt: *het vermogen te spreken, te handelen, te zijn met anderen in een gemeenschappelijke wereld.*

Juist deze maand heeft de Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken (ACVZ) aanbevolen staatlozen een verblijfsvergunning te geven omdat ze pas dan de bescherming kunnen krijgen die ze verdienen. Hopelijk wordt dit advies serieus genomen! *Er bestaan immers geen onwettige mensen, er bestaan wel onmenselijke wetten*, zeggen de mensen van *Wij zijn hier*, dat zijn de mensen van de Vluchtkerk, de Vluchtflat, het Vluchtkantoor en nu weer de Vluchthaven (het voormalig Huis van Bewaring aan de Havenstraat).

Evaluatie van de kritische dialoog als wijze van onderzoek

De kritische dialoog is niet *de* manier om praktijkgericht onderzoek te verrichten, maar het is per se wel *een* manier. Het bijeenbrengen van verschillende perspectieven rond een gezamenlijk als belangrijk ervaren thema heeft goed gewerkt; de deelnemers vonden dat ook inspirerend. Voor alle dialogen bestond een ruime belangstelling - gemiddeld participeerden zo'n 70 mensen; studenten en docenten, maar vooral veel mensen uit het veld onder wie naast andere professionals, kwartiermakers, mensen met psychiatrie-ervaring, ervaringsdeskundigen, ervaringsdeskundige kwartiermakers, mantelzorgers en vrijwilligers. De opbrengst is - zoals waarschijnlijk bij elk onderzoek - voor een deel wat je erin stopt. Een kundige gespreksleider en goed gekozen sleutelfiguren die de dialoog van input voorzien is

het halve werk. Wat daarna komt is een stuk moeilijker, het vloog soms alle kanten op. *Een Poolse landdag* hebben we het wel genoemd, een wilde ongeregelde bijeenkomst. Gespreksleiders die enerzijds tot taak hebben iedereen zo goed mogelijk aan het woord te laten komen, en anderzijds lijn moeten brengen in de dialoog, staan voor een ongemakkelijke opgave. Daarbij is een sterke focus belangrijk, hoewel dat weer strijdig is met het uitgangspunt dat ook dingen buiten de orde gezegd moeten kunnen worden... Wij (vooral Rutger Post en ondergetekende) hebben vervolgens 'het object van onderzoek' zoals Smaling (2008) - aan wie ik het concept kritische dialoog ontleen - het noemt, nader geëxploreerd. In de bundel vindt u dat terug in de teksten naast de tekst en soms in noten. Zo konden we op verwant onderzoek wijzen, op actuele informatie, of reliëf geven aan een discussie door een filosofische uitstap.

Een terugkerend thema in alle dialogen was de vraag hoe met de inspirerende initiatieven die tijdens de dialogen naar voren kwamen, inbreuk te maken is op structurele uitsluitingsmechanismen. Hoe kunnen de verbindende praktijken die naar voren kwamen, een transformerende kracht vormen? We hebben er hier en daar iets over gezegd. Gelukkig hebben de genodigde auteurs ons op dit punt niet in de steek gelaten! Voor de toekomst is het misschien een idee om het niet bij één enkele dialoog te laten, maar vervolgmeetings te organiseren - in kleinere kring. Ook zou de communicatie met de deelnemers rond specifieke uitkomsten per mail voortgezet kunnen worden. Tenslotte kan de rol van de onderzoeker ook nader onderzocht worden.

Onderwijs

Ik initieerde de afgelopen twee jaar niet alleen eigen onderzoek, maar begeleidde ook onderzoek van studenten. Zoals het onderzoek naar ervaringen van jonge Marokkaanse mannen met uitsluiting, dat door Huub Beijers en Saïda el Arbaji in de bundel prachtig wordt besproken. Andere studenten onderzochten het kwartiermaakeffect - de verschuiving in beeldvorming door contact - van het eten in een lunchcafé waar mensen met een verstandelijke beperking werkten. Ze gaven hun rapport de titel mee: *Het zijn net mensen*. In het kader van het symposium *Lof der zichtbaarheid* werd (zoals gezegd) het effect van voorstellingen op het publiek geïnventariseerd.

Ik werd ook gevraagd gastlessen te verzorgen. Dat deed ik steeds met veel plezier. De respons kwam ook tot uiting in 'kwartiermaakonderzoek' van studenten of in een 'artikel' aan kwartiermaken gewijd.

In mijn openbare les sprak ik ook over *kwartiermaken in het onderwijs*. Enerzijds is het zaak om kwartiermaken in het onderwijs een vaste plek te geven. Daar zal overigens het komend jaar nog verder aan gewerkt worden. Anderzijds riep ik ertoe op dat de hogeschool zelf als gastvrije plek, als niche zou functioneren - zowel voor personeel als studenten, ook of juist voor hen die zelf met problemen kampen. Aansluitend bij wat ik hierover zei in mijn lectorale rede, deed docente en begeleidingskundige Carla van Slagmaat hier ten aanzien van studenten het afgelopen jaar onderzoek naar: met welke problemen kampen zij, wat ervaren ze als steunende begeleiding en wat is er voor nodig om deze ondersteuning te organiseren? Haar rapport komt binnenkort uit.

Tot slot: hoe kunnen de kleine verhalen tot een groot verhaal worden....

Bij een van de dialogen kwam naar voren dat kwartiermakers wel erg veel op hun bord krijgen, of nemen (Loek Bevers). Kwartiermaken wil situaties van uitsluiting onder de aandacht brengen, laten zien hoe die een inclusieve samenleving waarin iedereen van waarde

is, dwarsbomen. Hoe kunnen de verhalen zoals die door de deelnemers aan de dialogen verteld werden, 'samen verteld' een grotere impact hebben, als hefboom functioneren? In de termen van Harry Kunnemans onlangs gehouden oratie denk ik te kunnen zeggen dat kwartiermakers - beroepsmatig of als burgervriend - bij uitstek 'plekken der moeite' betreden, daar waar processen van in- en uitsluiting aan de orde zijn. Daarbij creëren zij in zijn termen 'laboratoria' voor maatschappelijke verandering en vernieuwing.

In het krachtige neoliberale bestek is het belangrijk de kwartiermaakbeweging en alle bewegingen waarmee we ons verbonden voelen te versterken. Daarbij gaat het enerzijds om het zo goed mogelijk onder ogen zien en benoemen van de moeite waar het om gaat en het daarmee verbonden leed, via aandacht voor (kleine) verhalen waarin de moeite en het leed stem krijgen en via waardige strijd en het vrijmoedig tegenspreken in naam daarvan.

Anderzijds gaat het om het daadwerkelijk ontwikkelen en praktiseren van goed werk - in Kunnemans termen 'werk dat deugt en deugd doet' - met betrekking tot de vragen van in- en uitsluiting. Daarbij hoort het accepteren van de realiteit van onophefbare vormen van kwetsbaarheid, zonder degenen die daaronder lijden in de steek te laten. Juist uit het aangaan en samen uithouden en draaglijk maken van kwetsbaarheid kunnen diepe verbindingen en verrijkende ervaringen voortkomen.

Of onze zoektochten naar inclusie op microniveau sterk genoeg zullen zijn om ook in de grotere systemen waar zij deel van uitmaken, verandering teweeg te brengen staat niet van te voren vast, maar zal wel onze inzet blijven.

Met die openheid is ook gegeven dat het verschil kan maken wat ieder van ons doet in ons leven en werk.

Ik dank u voor uw komst en voor uw aandacht!

Dankwoord

Alle mensen die hebben bijgedragen aan de **kritische dialogen** - misschien wel tegen de 300, en heel in het bijzonder de gespreksleiders en de mensen die in de eerste ronde op uitnodiging het woord voerden. En verder: Richard Brons, Mariska Hendriks en Mirjam Kruisselbrink.

Symposium en Festival Lof der zichtbaarheid 12 juni

Tine Veldhuizen (Special Arts), Toinette Loeffen (HU) en vele eerste, tweede en derdejaarsstudenten plus David de Ruiter (Stagiaire Media, Informatie en Communicatie, HvA)

Vrede van Utrecht (21, 22 juni) Mira Kho en Vicky Pronk

Alle mensen van het **secretariaat** in het bijzonder Carla Entrop

Alle mensen van het **Kenniscentrum Sociale Innovatie** in het bijzonder Jean Pierre Wilken

Meelezers dit afscheidscollege: Rutger Post, Gustaaf Bos, Jenny Boumans

Organisatie afscheidscollege: Sabine Hoksbergen

De financiers van het bijzonder lectoraat kwartiermaken

Stichting Pameijer, Kwintes, HVO-Querido, RIBW Nijmegen & Rivierenland, RIBW Arnhem & Veluwevallei, Rijnstad, Stichting Anton Constandse.

PS Een uitgebreidere versie van deze beschouwing is te vinden in: D. Kal, R. Post en J.P. Wilken (red.) Verder met kwartiermaken. Naar de verwelkoming van verschil, Tobi Vroegh

Literatuur

- Baart, A. en C. Carbo (2013). Uit de zorgval, Thoeris.
- Beijers, H. en Saïda el Arbaji (2013) 'Welke afkomst je hebt zegt mij helemaal niets.' Overwegingen bij een HU-onderzoek naar ervaringen van Marokkaanse jonge mannen met uitsluiting, in: D. Kal, R. Post en J.P. Wilken (red.) Verder met kwartiermaken. Naar de verwelkoming van verschil. Amsterdam: Tobi Vroegh.
- Borren, M. (2012). *Wie en waar is de onuitzetbare? Een politiek filosofisch perspectief*. Lezing op een werkconferentie van het Humanistisch Verbond in januari 2012.
- Bos, G.F. (2013). Gedachten over kwartiermaken, in: D. Kal, R. Post en J.P. Wilken (red.) Verder met kwartiermaken. Naar de verwelkoming van verschil. Amsterdam: Tobi Vroegh.
- Derrida, J. (1998). Over gastvrijheid, Amsterdam: Boom essay.
- Dufourmantelle, A. (1998). Een uitnodiging. Epiloog, in: J. Derrida, Over gastvrijheid, Amsterdam: Boom essay.
- Kal, D. (red.) (1991). Psychiatrie, opbouwwerk, samenleving. Verslag werkconferentie 'categoriaal opbouwwerk in vier stadsdelen', 13 juni, Amsterdam.
- Kal, D. (2001). Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond, Amsterdam: Boom.
- Kal, D. (2011). Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor anders-zijn. Openbare les 16 december, bijzonder lectoraat kwartiermaken. Hogeschool Utrecht
- Kunneman, H. (2013). Kleine waarden en grote waarden - Normatieve professionalisering als politiek perspectief. Amsterdam: SWP Humanistics University Press.
- Leeuwen, B. van (2003). *Erkenning, identiteit en verschil – Multiculturalisme en leven met culturele diversiteit*, Leuven: Acco.
- Meininger, H.P. (2013) Andere plaatsen. Over de ontmoeting tussen mensen met en zonder een (verstandelijke) beperking, in: D. Kal, R. Post en J.P. Wilken (red.) Verder met kwartiermaken. Naar de verwelkoming van verschil. Amsterdam: Tobi Vroegh.
- Postma, D.W. en F. de Dreu (2013) Kunst om te vieren, te strijden, te delen en te helen. Over de gemeenschappelijke uitdaging voor Community Arts en kwartiermakers, in: D. Kal, R. Post en J.P. Wilken (red.) Verder met kwartiermaken. Naar de verwelkoming van verschil. Amsterdam: Tobi Vroegh
- Reinders, H. (1999). De toekomst van de Nederlandse gehandicaptenzorg. Bepiegelingen over zorg, burger- en vriendschap. In: Handboek Mogelijkheden, vraaggerichte zorg voor mensen met een verstandelijke handicap. Maarsen: Elsevier Gezondheidszorg.
- Sevenhuijsen, S. (1996). Oordelen met zorg. Feministische beschouwingen over recht, moraal en politiek. Amsterdam Meppel: Boom.
- Smaling, A. (2008). Dialoog en empathie in de methodologie. Amsterdam: SWP, Humanistics University Press
- Staples, L. en Gradener, J. (2012). *De effectiviteit van politisering. Drie Amerikaanse lessen van community organizing*. In: J. Uitermark, A-J. Gielen en M. Ham (red.) (2012). *Wat werkt nu werkelijk. Politiek en praktijk van sociale interventies*. Amsterdam: Van Gennep.
- Visker, R (2007). Lof der zichtbaarheid. Een uitleiding in de hedendaagse wijsbegeerte. Amsterdam: SUN
- Wilken, J.P (2013). Kantelen met kwartiermaken. Kansen voor sociale wijkteams, in: D. Kal, R. Post en J.P. Wilken (red.) Verder met kwartiermaken. Naar de verwelkoming van verschil. Amsterdam: Tobi Vroegh.